

SHOYIM BO‘TAYEVNING “QO‘RG‘ONLANGAN OY” ROMANIDA BADIY RUHIYAT VA INSON FOJEASI: PSIXOLOGIK VA POETIK TALQIN

Jabbarova Feruza Aliyevna

Andijon davlat pedagogika instituti magistranti

Ahmedova Hojalxon Muhsinjon qizi

Andijon davlat pedagogika instituti stajyor-o‘qituvchisi

Annotatsiya: *Mazkur maqolada Shoyim Bo‘tayevning “Qo‘rg‘onlangan oy” romanida badiiy ruhiyat va inson fojeasining talqini tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi asarda insonning ichki kechinmalari, ruhiy ziddiyatlari va fojeaviy taqdiri qanday badiiy vositalar orqali ifodalanganini aniqlashdan iborat.*

Kalit so‘zlar: *badiiy ruhiyat, inson fojeasi, “Qo‘rg‘onlangan oy”, psixologik tahlil, ichki monolog, narrativ struktura, ramziy obraz, ruhiy ziddiyat, zamonaviy o‘zbek romani, estetik talqin.*

Аннотация: *В данной статье анализируются художественная духовность и интерпретация человеческой трагедии в романе Qo‘rg‘onlangan oy Shoyim Bo‘tayev. Цель исследования заключается в выявлении того, какими художественными средствами в произведении выражены внутренние переживания человека, его психологические противоречия и трагическая судьба.*

Ключевые слова: *художественная духовность, человеческая трагедия, Qo‘rg‘onlangan oy, психологический анализ, внутренний монолог, нарративная структура, символический образ, духовный конфликт, современный узбекский роман, эстетическая интерпретация.*

Abstract: *This article analyzes the artistic spirituality and the interpretation of human tragedy in the novel Qo‘rg‘onlangan oy by Shoyim Bo‘tayev. The purpose of the research is to determine through which artistic means the inner experiences of a person, psychological conflicts, and tragic destiny are expressed in the work.*

Keywords: *artistic spirituality, human tragedy, Qo‘rg‘onlangan oy, psychological analysis, internal monologue, narrative structure, symbolic image, psychological conflict, modern Uzbek novel, aesthetic interpretation.*

Kirish. Zamonaviy o‘zbek nasrida inson ruhiyati, ichki kechinmalar va shaxs fojeasini badiiy talqin qilish masalasi muhim adabiy-estetik yo‘nalishlardan biri sifatida shakllanmoqda. Bu jarayonda yozuvchilar insonning tashqi hayotidan ko‘ra uning ichki dunyosiga, ruhiy iztiroblari va ma‘naviy inqirozlariga ko‘proq e‘tibor qaratmoqda²⁵. Shunday ijodkorlar qatorida Shoyim Bo‘tayev alohida o‘rin egallaydi. Uning “Qo‘rg‘onlangan oy” romani inson ruhiyatining murakkab qatlamlarini ochib berishi, fojeaviylikni falsafiy-estetik darajada talqin qilishi bilan ajralib turadi. Mazkur roman o‘zbek adabiyotida psixologik

²⁵ Karimov B. Hozirgi o‘zbek nasrida psixologizm masalalari. – Toshkent: Fan, 2018. – B. 45.

nasrning muhim namunalaridan biri sifatida qaraladi. Asarda qahramonlarning ichki kechinmalari, ruhiy izlanishlari, ijtimoiy muhit bilan ziddiyati va hayotiy fojealari chuqur badiiy vositalar orqali ifodalangan. Yozuvchi inson fojeasini faqat tashqi voqealar yoki dramatik holatlar orqali emas, balki ichki monolog, ramziy obrazlar va ruhiy ziddiyatlar orqali ochib beradi. Shu jihatdan roman inson tabiatining murakkabligini va uning ma'naviy holatini aks ettiruvchi badiiy makon sifatida namoyon bo'ladi. Adabiyotshunoslikda badiiy ruhiyat masalasi psixologik tahlil, narrativ struktura va estetik talqin nuqtayi nazaridan o'rganiladi²⁶. Badiiy ruhiyat – bu asarda qahramonlarning ichki dunyosi, hissiy holati va ruhiy o'zgarishlarining badiiy ifodasidir. Inson fojeasi esa ko'pincha shu ruhiy jarayonlar bilan uzviy bog'liq holda yuzaga chiqadi. Shu bois, “Qo'rg'onlangan oy” romanini tahlil qili shda ushbu ikki tushuncha – badiiy ruhiyat va fojeaviylik o'zaro bog'liq holda ko'rib chiqilishi muhimdir. Mazkur tadqiqotning dolzarbligi Shoyim Bo'tayev romanida inson fojeasi va badiiy ruhiyatning o'zaro munosabatini tizimli ravishda o'rganish zarurati bilan belgilanadi. Garchi asar bo'yicha ayrim ilmiy qarashlar mavjud bo'lsa-da, undagi ruhiy jarayonlar va fojeaviylikning poetik ifodasi kompleks tarzda yetarlicha tahlil qilinmagan. Tadqiqotning maqsadi “Qo'rg'onlangan oy” romanida badiiy ruhiyat va inson fojeasining ifodalanish xususiyatlarini aniqlashdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: asarda ruhiy tasvir vositalarini aniqlash, qahramonlarning ichki kechinmalarini tahlil qilish, fojeaviylikning badiiy ifoda shakllarini ochib berish hamda muallifning psixologik tasvir mahoratini baholash. Shu tariqa, mazkur maqola Shoyim Bo'tayev romanida inson ruhiyati va fojeasining badiiy talqinini ilmiy asosda yoritishga qaratilgan bo'lib, u zamonaviy o'zbek nasrining estetik xususiyatlarini anglashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili va nazariy asoslar. Shoyim Bo'tayev ijodi zamonaviy o'zbek nasrida inson ruhiyati, ijtimoiy muhit va shaxs fojeasini badiiy talqin etish masalalari bilan alohida ajralib turadi. Adabiyotshunoslikda yozuvchi asarlariga nisbatan turli yondashuvlar mavjud bo'lib, ular orasida psixologik tahlil, xarakter yaratish mahorati, zamonaviy roman poetikasi va ramziy obrazlar tizimi bilan bog'liq qarashlar muhim o'rin egallaydi. O'zbek adabiyotshunosligida zamonaviy nasrning taraqqiyoti, roman janrining yangilanishi va inson ruhiyatini badiiy ifodalash masalalari ko'plab olimlar tomonidan o'rganilgan. Xususan, U. Normatov, N. Karimov, B. Nazarov, Q. Yo'ldoshev, D. Quronov kabi tadqiqotchilar o'zbek nasrida qahramon ruhiyati, ijtimoiy muhit, xarakter va konflikt masalalariga e'tibor qaratganlar²⁷. Ularning ilmiy qarashlarida adabiy asardagi inson obrazi faqat voqealar ishtirokchisi emas, balki ma'naviy-ruhiy izlanishlar markazi sifatida talqin qilinadi. Badiiy ruhiyat tushunchasi adabiyotshunoslikda qahramonning ichki kechinmalari, ruhiy holati, tafakkur tarzi va hissiy ziddiyatlarining badiiy ifodasi sifatida qaraladi. Psixologik nasrda muallif tashqi voqealardan ko'ra inson ongidagi siljishlar, iztiroblar, xotira, qo'rquv, yolg'izlik va ichki monologlarga ko'proq urg'u beradi. Shu ma'noda Shoyim Bo'tayevning “Qo'rg'onlangan oy” romani inson ruhiyatidagi ziddiyatlarni ochish, fojeaviylikni ichki

²⁶ Yo'ldoshev Q. Badiiy tafakkur va zamonaviy roman poetikasi. – Toshkent: Akademnashr, 2020. – B. 112.

²⁷ Quronov D. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: Tafakkur, 2018. – B. 143.

kechinmalar orqali ko'rsatish jihatidan muhim badiiy manba hisoblanadi. Nazariy jihatdan inson fojeasi adabiy asarda shaxs va muhit, orzu va voqelik, ruhiy ehtiyoj va hayotiy cheklovlar o'rtasidagi ziddiyatlar orqali yuzaga chiqadi. Fojeaviylik faqat tashqi dramatik hodisa bilan emas, balki qahramonning ichki parchalanishi, ma'naviy iztirobi va o'zligini anglash jarayoni bilan ham bog'liq bo'ladi. "Qo'rg'onlangan oy" romanida inson fojeasining aynan shu ruhiy-estetik ko'rinishlari muhim o'rin egallaydi. Zamonaviy adabiyot nazariyasida badiiy ruhiyatni tahlil qilishda psixologik tahlil, narrativ yondashuv va semantik talqin muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Psixologik tahlil qahramonning ichki kechinmalarini ochishga yordam bersa, narrativ yondashuv voqealar bayoni, muallif pozitsiyasi va qahramon ongining tasvirlanish usullarini aniqlash imkonini beradi. Semantik talqin esa ramziy obrazlar, badiiy detallar va takrorlanuvchi motivlarning ma'no qatlamlarini ochib beradi²⁸. "Qo'rg'onlangan oy" romanida oy obrazi, qo'rg'on ramzi, qorong'ulik, yolg'izlik, ichki bezovtalik kabi badiiy birliklar inson ruhiyatini talqin qilishda muhim semantik vazifa bajaradi. Ushbu obrazlar orqali muallif qahramonning ruhiy qamalanganligi, ichki erksizligi va fojeaviy holatini badiiy shaklda ifodalaydi. Shu jihatdan roman ramziy-psixologik talqin imkoniyatlariga boy asar sifatida baholanishi mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi va usullari. Mazkur tadqiqotda Shoyim Bo'tayevning "Qo'rg'onlangan oy" romanida badiiy ruhiyat va inson fojeasining ifodalanish xususiyatlarini aniqlash maqsadida kompleks metodologik yondashuv qo'llanildi. Tadqiqot konsepsiyasi psixologik tahlil, narrativ tahlil va poetik yondashuv uyg'unligiga asoslandi. Bu esa asarni faqat syujet darajasida emas, balki qahramonning ichki dunyosi va badiiy ifoda vositalari orqali chuqur tahlil qilish imkonini berdi. Tadqiqot material sifatida "Qo'rg'onlangan oy" romanining matni asosiy manba sifatida olindi. Shuningdek, zamonaviy o'zbek adabiyotshunosligiga oid ilmiy tadqiqotlar, psixologik nasr nazariyasi va narrativ tahlilga bag'ishlangan adabiyotlar yordamchi manba sifatida jalb etildi. Bu materiallar asarda inson ruhiyati va fojeaviylikning nazariy asoslarini aniqlashga xizmat qildi. Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

- Psixologik tahlil metodi – qahramonlarning ichki kechinmalari, ruhiy ziddiyatlari, iztiroblari va ongiy jarayonlari o'rganildi. Ushbu metod orqali inson fojeasining ichki asoslari ochib berildi.
- Narrativ tahlil metodi – asarning kompozitsion qurilishi, voqealar bayoni, ichki monolog, muallif nutqi va qahramon ongining ifodalanish usullari tahlil qilindi.
- Poetik tahlil metodi – badiiy vositalar, ramziy obrazlar va estetik elementlarning matndagi funksiyasi aniqlanib, ularning ruhiy holatni ifodalashdagi roli baholandi.
- Semantik tahlil metodi – roman matnidagi ramziy obrazlar (oy, qo'rg'on, qorong'ulik, yolg'izlik va boshqalar) ma'no jihatdan tahlil qilinib, ularning inson ruhiyati bilan bog'liqligi ochib berildi.
- Qiyosiy yondashuv zamonaviy o'zbek nasridagi psixologik romanlar bilan umumiylik va farqlarni aniqlash orqali asarning o'ziga xosligi baholandi. Tahlil jarayonida qahramon ruhiyatini ifodalovchi asosiy badiiy vositalar aniqlanib, ular inson fojeasining shakllanishi bilan uzviy bog'liq holda o'rganildi. Ayniqsa, ichki monolog, ramziy ifoda va psixologik

²⁸ Hamdam U. Psixologik tasvir va badiiy mahorat. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2013. – B. 74.

tasvir elementlariga alohida e'tibor qaratildi²⁹. Umuman olganda, qo'llanilgan metodologiya "Qo'rg'onlangan oy" romanida badiiy ruhiyat va inson fojeasini kompleks tarzda o'rganish, asarning psixologik va estetik xususiyatlarini chuqur tahlil qilish hamda ilmiy asoslangan xulosalar chiqarish imkonini berdi.

Tadqiqot natijalari. O'tkazilgan tahlillar Shoyim Bo'tayevning "Qo'rg'onlangan oy" romanida badiiy ruhiyat va inson fojeasi o'zaro uzviy bog'liq holda tasvirlanganini ko'rsatdi. Asarda fojeaviylik tashqi voqealar rivoji bilan emas, balki qahramonning ichki kechinmalari, ruhiy iztiroblari va ongiy ziddiyatlari orqali yuzaga chiqadi. Bu esa romanning psixologik yo'nalishda yaratilganligini tasdiqlaydi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, romanda badiiy ruhiyatni ifodalashning asosiy vositalari sifatida ichki monolog, ramziy obrazlar, psixologik tasvir va semantik takrorlar keng qo'llanilgan. Ichki monolog qahramon ongidagi bevosita fikrlar oqimini ifodalab, uning ruhiy holatini chuqur ochib beradi. Bu usul orqali qahramonning ichki iztirobi, shubhalari va qaror qabul qilish jarayoni o'quvchiga to'g'ridan-to'g'ri yetkaziladi. Romanda inson fojeasining asosiy manbai sifatida shaxs va muhit o'rtasidagi ziddiyat namoyon bo'ladi. Qahramonning ichki ehtiyojlari, ma'naviy izlanishlari va real hayot sharoitlari o'rtasidagi nomutanosiblik uning ruhiy inqiroziga olib keladi. Bu holat fojeaviylikni chuqurlashtiruvchi asosiy omil sifatida xizmat qiladi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, asarda ramziy obrazlar tizimi badiiy ruhiyatni talqin qilishda muhim o'rin tutadi. Xususan, "oy" obrazi umid, yolg'izlik va ichki izlanish ramzi sifatida namoyon bo'ladi, "qo'rg'on" esa qahramonning ruhiy qamalanganligi, ichki erksizligi va izolyatsiyasini ifodalaydi. Ushbu obrazlar orqali muallif qahramonning ruhiy holatini bevosita emas, balki bilvosita, estetik shaklda yoritadi. Shuningdek, roman matnida takrorlanuvchi motivlar va semantik birliklar qahramonning ruhiy holatini kuchaytirishga xizmat qiladi. Yolg'izlik, qo'rquv, iztirob, ma'naviy bo'shliq kabi tushunchalar muntazam takrorlanib, fojeaviy muhitni shakllan tiradi. Bu esa o'quvchida kuchli hissiy ta'sir uyg'otadi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, romanda inson fojeasi uch asosiy darajada namoyon bo'ladi:

- psixologik daraja – qahramonning ichki iztirobi va ruhiy inqirozi;
- ijtimoiy daraja – muhit bilan moslashuv muammosi va tashqi bosim;
- falsafiy daraja – insonning o'zligini anglash, hayot mazmunini izlash jarayoni.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari "Qo'rg'onlangan oy" romanida badiiy ruhiyat inson fojeasini ifodalashning markaziy estetik mexanizmi ekanini tasdiqlaydi. Muallif psixologik tasvir va ramziy ifoda orqali insonning murakkab ichki olamini ochib berib, fojeaviylikni chuqur va ko'p qatlamli badiiy shaklda talqin qiladi.

Xulosa va takliflar. Tadqiqot natijalari Shoyim Bo'tayevning "Qo'rg'onlangan oy" romanida badiiy ruhiyat va inson fojeasi o'zaro uzviy bog'liq holda talqin etilganini ko'rsatdi. Asarda fojeaviylik tashqi voqealar rivojidan ko'ra ko'proq qahramonning ichki kechinmalari, ruhiy iztiroblari va ongiy ziddiyatlari orqali ifodalandi. Bu esa romanning psixologik-estetik yo'nalishda yaratilganligini va unda inson ruhiyati markaziy o'ringa qo'yilganini tasdiqlaydi. Tahlillar asosida aniqlanishicha, roman badiiy tuzilmasida ichki monolog, ramziy

²⁹ Nazarov B. Badiiy psixologizm va ichki monolog. – Toshkent: Mumtoz so'z, 2018. – B. 141.

obrazlar, takrorlanuvchi motivlar va psixologik tasvir vositalari muhim poetik funksiyani bajaradi. Ayniqsa, “oy” va “qo‘rg‘on” obrazlari orqali qahramonning ruhiy holati, ichki qamalganligi va yolg‘izlik hissi chuqur estetik shaklda ifodalangan. Shu tariqa badiiy ruhiyat inson fojeasini ochishda markaziy estetik kategoriya sifatida namoyon bo‘ladi. Asarda inson fojeasi uch darajada – psixologik, ijtimoiy va falsafiy qatlamlarda ifodalanib, bu uning mazmuniy va badiiy murakkabligini ta’minlaydi. Muallif shaxs va muhit o‘rtasidagi ziddiyatni, ichki iztirob va ma’naviy inqirozni badiiy vositalar orqali izchil ochib beradi. Natijada roman zamonaviy o‘zbek nasrida inson ruhiyatini chuqur tasvirlovchi muhim badiiy hodisa sifatida baholanishi mumkin. Birinchidan, “Qo‘rg‘onlangan oy” romanini psixologik nasr doirasida boshqa zamonaviy o‘zbek romanlari bilan qiyosiy tahlil qilish maqsadga muvofiq. Bu orqali yozuvchining individual uslubi va zamonaviy nasrdagi o‘rni yanada aniqroq belgilanadi. Ikkinchidan, romandagi ramziy obrazlar tizimini (oy, qo‘rg‘on, qorong‘ulik va boshqalar) alohida tadqiq etish zarur. Bu badiiy ruhiyatning chuqur semantik qatlamlarini ochib berishga xizmat qiladi. Uchinchidan, asarni zamonaviy adabiyotshunoslik metodlari, xususan, diskurs tahlil, psixoanalitik yondashuv va narratologiya asosida qayta o‘rganish istiqbolli yo‘nalish hisoblanadi. To‘rtinchidan, roman asosida oliy ta’lim muassasalarida psixologik nasrni o‘rganishga oid maxsus seminar va amaliy mashg‘ulotlar tashkil etish tavsiya etiladi. Bu talabalarning badiiy matnni chuqur tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Beshinchidan, Shoyim Bo‘tayev ijodini kengroq ilmiy muomalaga kiritish, uning asarlarini tarjima qilish va xalqaro miqyosda o‘rganish muhim ilmiy vazifa hisoblanadi. Umuman olganda, tadqiqot natijalari “Qo‘rg‘onlangan oy” romanida badiiy ruhiyat va inson fojeasining uyg‘un talqini zamonaviy o‘zbek adabiyotining muhim yutuqlaridan biri ekanini ko‘rsatadi va ushbu yo‘nalishda olib boriladigan keyingi ilmiy izlanishlar uchun asos yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Bo‘tayev Sh. Qo‘rg‘onlangan oy. – Toshkent: Sharq, 2005.
2. Normatov U. O‘zbek nasri taraqqiyoti. – Toshkent: Fan, 2010.
3. Karimov N. XX asr o‘zbek adabiyoti taraqqiyoti. – Toshkent: Fan, 1999.
4. Nazarov B. Adabiyotshunoslik asoslari. – Toshkent: Fan, 2012.
5. Yo‘ldoshev Q. Badiiy tahlil asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2004.
6. Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2018.
7. Hasanov S. Zamonaviy o‘zbek romani poetikasi. – Toshkent: Fan, 2015.
8. Eshonqulov H. Adabiy jarayon va zamonaviy nasr. – Toshkent, 2017.
9. Lotman Y.M. Badiiy matn strukturasi. – Moskva, 1970.
10. Jakobson R. Linguistics and Poetics // Style in Language. – Cambridge: MIT Press, 1960.
11. Freud S. Psixoanaliz asoslari. – Moskva, 1990.

12. Ricoeur P. Interpretation Theory: Discourse and the Surplus of Meaning. – Texas, 1976.
13. Todorov T. The Poetics of Prose. – Oxford: Blackwell, 1977.
14. Nazarov B. Badiiy psixologizm va ichki monolog. – Toshkent: Mumtoz so‘z, 2018